

Гулистон Давлат Университети

МАҚОЛА

Мавзу: Яна тарихга назар... ёки Мунтасир ким бўлган?

Эрбўтаева Ў.

ГУЛИСТОН 2010 ЙИЛ

Яна тарихга назар... ёки Мунтасир ким бўлган?

Эрбўтаева Ў.С., т.ф.н.
Гулистон давлат университети

Бугунги кунда Ватан тарихини барча ватандошларимиз қизиқиб ўрганишмоқда. Уларни Ўзбекистон тарихи, аجدодларимизнинг маънавий-маданий мероси қизиқтирмоқда. Шунингдек, миллий қахрамонларимиз номларини тиклаш каби шарафли ишга ҳисса қўшиш мақсадида, оқсоқолларимиз кунт билан бўш вақтларида тарихимизни ўрганиб, янги ташкил этилаётган қишлоқлар, темир йўл станциялари, сўнгги йилларда халқ фаровонлиги йўлида ажратилган янги ер майдонларида қурилаётган янги маҳалла ва кўчаларга ном бериш масаласида ўз таклифларини киритишмоқда. Бу борада Сирдарё вилояти ҳудудида янги қурилажак темир йўл станциясига Абу Иброҳим Мунтасир номини бериш таклифи киритилди. Табиийки, “Мунтасир ким бўлган ўзи?”, деган савол туғилди. Абу Иброҳим Мунтасир ҳақида бир қатор тарихий манбаларда ва адабиётларда жуда қисқа, бир-бирига ўхшаш маълумотлар келтирилган.

Сомонийлар давлатида Исмоил Сомоний вафотидан сўнг 907-914 йилларда Аҳмад ибн Исмоил ҳукмронлик қилган. Аҳмад ибн Исмоил ўз куллари томонидан ов пайтида ўлдирилганидан кейин тахтга унинг ўғли Наср II (914-943 йй.) ўтирган. 943 йилга келиб унга фитна уюштирилганидан кейин, Наср II тахтдан ўз ўғли Нух ибн Наср фойдасига воз кечади. Нух ибн Наср 943-954 йиллар давомида Сомонийлар давлатида ҳукмронлик қилди. Нухнинг тўнғич ўғли Абд ал-Малик I Сомонийлар давлатида 954-961 йилларда ҳукмронлик қилди. Унинг даврида турк гвардияси бошлиғи Алптегиннинг таъсири кучаяди. Абд ал-Малик вафотидан кейин унинг кичик ёшли ўғли эълон қилинди, бироқ у фақат 1 кун ҳукмдор бўлиб, тахтга Мансур ибн Нух Сомоний (961-976 йй.) ўтказилди. Мансур вафотидан кейин тахт унинг ўғли Нух II га (976-997 йй.) ўтди. Нух II вафотидан кейин 997 йилда тахтга унинг ўғли амир Мансур ибн Нух ўтиради (997-999 йй.). Ундан сўнг унинг акаси Мансур абд ал-Малик II тахтга ўтиради (999 йй.)¹

Унинг даврида Маҳмуд Ғазнавий Хуросонни эгаллаб олади, Абд ал-Малик II Сомоний ҳукмронлиги остида эса фақат Мовароуннаҳр қолади, холос. Сомонийлар давлати заифлашиб қолади.

XI асрнинг дастлабки йилларида Мовароуннаҳрни Қорахонийлар эгаллаб олишади. Уларга қарши Абд ал-Маликнинг укаси Абу Иброҳим Исмоил ибн Нух кураш олиб бориб, Мунтасир (“ғолиб”) номи билан машҳур бўлган. Мунтасир Бухородаги Қорахонийлар ноибини ҳайдаб, шаҳарни эгаллайди. Қорахонийлар ҳукмдори Наср-илоқ билан курашда енгилиб, Хуросонга йўл олади ва Маҳмуд Ғазнавийга қарши курашади. Бироқ бу кураш муваффақиятсиз тугайди.

¹ Гафуров Б.Г. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая история. Книга II. Душанбе: Ирфон, 1989. С.105-107

1003 йилда Мунтасир Мовароуннаҳрга қайтиб, иккинчи марта Қорахонийларга қарши кўзғолон кўтаради. Унга туркийзабон қабила бўлган ўғузлар ёрдам беради. Дастлаб Мунтасир Наср-илоқ кўшинларини тор-мор келтириб, 18та қорахоний саркардани асир олган бўлса, тез орада ўлжани бўлиш пайтида ўзаро низо чиқиб қолади. 1003 йл кузида Мунтасир 700та жангчиси билан Амударёдан кечиб ўтиб, Абивард ёки Нисода тўхтамоқчи бўлди, аммо у Хоразмшоҳ кўшинлари билан бўлган жангда мағлубиятга учради ва Мовароуннаҳрга қайтишга мажбур бўлди.

Кейинчалик Қорахонийларга қарши курашда Мунтасир Бухородаги қорахонийлар ноиб кўшинлари устидан ғалаба қозонади. Ушбу муваффақиятлар натижасида Мовароуннаҳрнинг бир қатор ҳудудларида Сомонийлар ҳукмронлигини тиклаш учун ҳаракат бошланади. Бурнамад ёнидаги (Сўғд ва Уструшона чегарасида) Мунтасир Наср-илоқнинг асосий кучларини тор-мор келтиради¹.

Бироқ бу муваффақиятга қарамасдан, Мунтасир Мовароуннаҳрда ўрнаша олмади, чунки илоқ янги кўшин йиғиб Жиззах ва Ховос оралиғидаги текисликда унга ҳужум қилди. Мунтасирга ёрдам бераётган ўғузлар Бурнамад ёнидаги жангда катта улжани қўлга киритиб олганларидан кейин, жангни давом эттирмасдан ўз қароргоҳларига қайтиб кетишди. Бундан ташқари Мунтасирнинг йирик саркардаларидан бири унга хиёнат қилиб, 4 минг жангчи билан илоқ томонига ўтиб кетди. Мунтасир илоқ кўшинига қарши туrolмай, Хуросонга қочишга мажбур бўлди. Бироқ шунда ҳам у Сомонийлар давлатини тиклашни мақсад қилиб, тез орада янги кўшин йиғиб, тўртинчи маротаба Мовароуннаҳрга йўл олади. Бироқ бу сафар ҳам унинг саркардалари хиёнати натижасида, Мунтасир мағлубиятга учрайди. 1005 йил бошларида Хуросонда Мунтасир кўчманчи қабилалардан бирининг бошлиғи томонидан ўлдирилади. Бу ҳақда Утбий, Г.Пугаченкова, Ю.Буряков ва А.Грициналар ҳам эслатиб ўтишади.²

Мунтасир Мовароуннаҳрда Сомонийлар ҳукмронлигини тиклаш учун тинимсиз (узлуксиз) курашган ушбу сулоланинг яққаю ягона вакили эди. Сомонийлар сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан заифлашгани ҳамда аҳолининг асосий гуруҳлари уларни қўллаб-қувватламагани туфайли Мунтасирнинг барча уринишлари зое кетган эди. Мунтасир вафотидан сўнг Сомонийлар меросини бўлиб олиш учун Маҳмуд Ғазнавий ва Қорахонийлар ўртасида кураш давом этади.

“Қадимги Зомин” монографиясининг учинчи бобида 992 йилда Қорахонийлардан бўлган Буғро-хон Хорун Илоқ ва Бухорода танга зарб этгани, демак Уструшонани ҳам эгаллагани, бироқ ўша йилдаёқ Мовароуннаҳрдан кетишга мажбур бўлгани, у ерга сомоний Нуҳ бин Мансур

¹ Гафуров Б.Г. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая история. Книга II. Душанбе: Ирфон, 1989. С.105-107

² Қаранг: Утби Абу Наср Муҳаммад ибн Абд ал-Джаббар. Тарих-и Йамини. // Материалы по истории Средней и Центральной Азии. X-XIX вв. Т., 1988. С.37-45; Пугаченкова Г.А. Архитектурные памятники Дехистана, Абиверда и Серахса. // Труды ЮТАКЭ. Т.2. Ашхабад, 1956. С.83; Ю.Буряков, А.Грицина “Мавераннахр на Великом Шелковом пути” Самарканд-Бишкек, 2006. С. 144

кайтиб келгани ёзилган³. 994 йилда Фарғона ва Хўжандда қорахонийлардан Наср бин Али танга зарб этган. 996 йилда Сомонийлар ва Қорахонийлар ўртасида сулҳ тузилиб, унинг шартларига кўра Самарқанд шимолидаги Катвон чўли икки давлат орасидаги чегара бўлиб қолди.⁴ Ўша даврдаёқ Уструшона Қорахонийлар давлати таркибига кирган бўлиши мумкин. 999 йилда Наср бин Али Бухорони эгаллайди в кейинчалик Сомоний Исмоил бин Нух Мунтасир билан курашади, жумладан Уструшона ҳудудида ҳам бир неча йил давомида (1000-1004 йиллар)⁵ кураш олиб боради.

Хуллас, кўпчилик тарихий адабиётларда юқорида келтирилган маълумотлар берилади. Бу маълумотлардан кўриниб турибдики, Абу Иброҳим Исмоил ибн Нух (Мунтасир) ҳақиқатдан ҳам Қорахонийларга қарши курашиб, Сомонийлар давлатини тиклаш мақсадини ўз олдига қўйган эди. У ўз мақсадига эриша олмади. Мовароуннаҳрда Қорахонийлар, Хуросонда эса Ғазнавийлар ҳукмронлик қила бошлайдилар.

Тарихий воқеалар тафсилотларини ўрганиш учун бир қатор манбаларни, жумладан, “Девону луғотит турк”, “Қутадғу билиг”, В.Бартольд асарларини, Н.Негматовнинг “Государство Саманидов” асарини, Мунтасир қаерда туғилгани ҳақидаги маълумотни тарихий манбалардан, Туркменистон тарихидан унга бағишланган саҳифаларни топиш керак

Хуллас, Мунтасир араблардан бўлмаган, у Сомонийлар сулоласига мансуб шахзода бўлган. Абу Иброҳим Исмоил ибн Нух (Мунтасир) Сомонийлар давлатининг сўнгги ҳукмдори Абд ал-Маликнинг укаси дир. Бизнингча, уни Ўзбекистон тарихида Жалолиддин Мангуберди, Алпомиш қабила билан тенглаштириш масаласи баҳасли дир. Чунки у арабларга қарши эмас, балки Қорахоний ва Ғазнавийларга қарши, Сомонийлар давлатини тиклаш учун курашган. Қорахонийлар ва Ғазнавийлар давлатлари эса Сомонийлар давлати қаби Ўзбекистон давлатчилиги тарихида ўзига хос ўринга эга. Уларнинг этногенези асосан туркий тилли қабилалар билан боғланмоқда.

Шунга қарамасдан, таъкидлаш жоизки, Мунтасир Ватан мустақиллигини (бу ерда сомонийлар давлатини) тиклаш учун курашган тарихий шахс дир. Унинг Ховосда туғилганми ёки бошқа жойда туғилганми ҳақида аниқ маълумот топиш зарур бўлади.

³ Қаранг: Древний Заамин. Т.:Фан, 1994. 67-б.

⁴ Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч. Т.1. М., 1963. С.324-325

⁵ Ўша жойда. 331-332 б.